

Аналогия и аномалия:

генеалогия на библиотеката в Александрия и Пергам

Камелия Спасова

Резюме: Новите утопии са хетеротопиите, както добре знаем от лекцията на М. Фуко от март 1967 г. „За другите пространства“. Музеите и библиотеките са пространства, които акумулират време или те са особено пресичане на хетеротопии и хетерохронии.

Генеалогията на институцията на библиотеката би ни върнала назад към времето на Елинизма, когато се появяват две могъщи библиотеки – едната в Александрия, другата в Пергам. Те развиват два противоположни възгледа за природата на езика: библиотекарите в Александрия обосновават принципа на аналогията [αναλογία], докато тези в Пергам развиват идеята за аномалията [ανωμαλία]. В историята на филологията това разделение е известно като спора между аналогисти и аномалисти. Текстът ще се опита да улови структурните и историческите разлики на парадигмите, построени върху принципа на аналогия и парадигмите, построени върху принципа на аномалия.

Ключови думи: хетеротопия, парадигма, пример, аналогия, аномалия, филология, библиотека, Александрия, Пергам

Камелия Спасова е главен асистент по Антична и западноевропейска литература в СУ „Св. Климент Охридски“. Първата ѝ научна книга „Събитие и пример у Платон и Аристотел“ (2012) се занимава с поетика на опримеряването и изследва напрежението между литературния пример и образцовата творба във философски и теоретични дискурси. В периода 2016–2018 г. е български лектор в Славистичния институт на Кьолнския университет. Научните ѝ интереси са свързани с преосмислянето на античното наследство в светлината на съвременните литературоведски теории. В момента работи върху проект, който се опива да проследи преобразуването на понятието мимесис през XX век. От 2009 г. е редактор в „Литературен вестник“.

Един от най-добрите начини да пресъздадеш мисълта на даден човек е да възстановиш библиотеката му.

Маргьорит Юрсенар

Новите утопии са хетеротопиите, както добре знаем от М. Фуко – библиотеките са хетерохронни хетеротопии, те колекционират време. Като мисля за ролята на библиотеките и начина, по който те оформят даден контекст, се сещам настойчиво за един фрагмент от Маргьорит Юрсенар в нейните „Бележки по историята на написването на „Мемоарите на Адриан“. Романът ѝ се изплъзва така, както може само голямата творба да се изплъзва на голям автор. Тя гори бележките си, унищожава и загубва ръкописите си, започва и прекъсва работата върху тях отново и отново само за да може след всяко унищожение романът да се завръща с нова сила от бездната на незавършеността. Първоначалната ѝ работа върху Адриан между 1924–1929 г. е напълно унищожена. Отново работи върху романа между 1934–1937 г., за да го изостави за десет години и пак да го подхване през зимата на 1948 г. в Америка. Несъмнено М. Бланшо и неговата визия за последния поглед на Орфей към чезнещата в Хадес творба – Евридика би помогнала, за да усетим бремето на творбата, тегнеща като възможност пред своята авторка, но без окончателно да изплува на бял свят. Юрсенар завършва „Мемоарите на Адриан“ – благодарение на една библиотека и на една катастрофа. Библиотеката е в Тибурската вила на Адриан, катастрофата е Втората световна война. Ужасът от войната помага на Юрсенар да разбере какво е да си император в един *разпадащ се свят*, докато библиотеката – това е колекцията от класическо наследство на Лъоб-Хайнеман със своите зелени (старогръцки) и червени (латински) томчета. Това, което е липсвало на Юрсенар през цялото време, за да чуе ясно „гласа“ на Адриан, е неговата библиотека, свитъците, които го заобикалят: „Един от най-добрите начини да пресъздадеш мисълта на даден човек е да възстановиш библиотеката му. Предварително и без да си давам ясна сметка за това, в продължение на дълги години се опитвах да запълня рафтовете в Тибурската библиотека“¹. Едва когато авторката събере всички книги на Адриан, парчетата от неговия образ ще се сглобят в едно цяло. За да възстанови втори век от римската империя на Юрсенар, ѝ трябва да подреди една библиотека: да си припомни наличните книги, да загърби

¹ Маргьорит Юрсенар, „Бележки по историята на написването на „Мемоарите на Адриан“, *Мемоарите на Адриан*, прев. Нели Захариева, предговор Б. Богданов, София: Народна култура, 1983.

предстоящите. Това писателско откритие – най-бързият начин да се очертае даден контекст е да се събере неговата библиотека – няма да ме напусне, когато се обръщам към историята на библиотеките в Александрия и Пергам.

1. Философският елемент: парадигма

През август 2002 г. Джорджо Агамбен изнася в *European Graduate School* лекция на тема „Какво е парадигма?“. Със същото заглавие е и въвеждащото есе в книгата му *Signatura rerum. Sul Metodo* (2008), или „Подписът на всички неща: върху метода“². Въпросът за парадигмата той поставя в контекста на методологичните и епистемологични търсения на собственото си философско мислене, неслучайно и подзаглавието на книгата му е „върху метода“. Фигури като *Homo Sacer* в римското право, състоянието на изключение, *Muselmann*, *кърлежът*, *лагерите* в модерната биополитика са конкретни исторически феномени. Те обаче надрастват своя исторически контекст и могат да служат като пример за серия от явления, т.е. за по-обхватно множество от проблеми, като по този начин установят собствена парадигма. За да демонстрира как действа този механизъм, Агамбен иска да изясни метода на парадигмата, в който се осъществява особената динамика между конкретен исторически случай и епистемологичното философско поле. И за тази методологическа операция той се обръща към недоизказаното от Фуко.

За да обоснове своя анализ на недоизказаното, Агамбен припомня понятието на Фойербах – *Entwicklungsfähigkeit* – като онова, което има потенциала да се развие: недоизказаното, но наличното в даден автор, което би помогнало да разберем даден философ по-добре, отколкото самият той се е познавал. Този момент на неизреченото, но стоящото като възможност Агамбен посочва, че е собствено философският елемент. За него подобен *Entwicklungsfähigkeit*, философски елемент, е понятието *парадигма* при Фуко.

Макар никога тематично да не е концептуализирана, парадигмата при Фуко разкрива методологическата връзка между конкретния исторически феномен и теоретичната постройка. Например паноптикума на Джеръми Бентам е архитектурен модел от 1791, но се превръща в показателен пример относно новия подход към

² Giorgio Agamben, “What is a Paradigm?”, *The Signature of All Things: On Method*, trans. by Luca D'isanto with Kevin Attell. New York: Zone Books, 2009, 9–32.

надзора и наказанието. Важното е взаимната обусловеност на контекстуален пример (паноптикума) и прилежащата му парадигма (паноптизма). Единичните исторически случаи могат да служат като парадигми за теоретични постановки, но и обратното е валидно – обобщените модели могат да функционират като парадигми за сетивните неща. Основното е принципът на аналогията, способен да произведе парадигми, да бъде положен като трети път отвъд индукцията и дедукцията. Този механизъм според Агамбен е по-близък до алегорията, отколкото до метафората. Така неговият метод на парадигмата произвежда представителни фигури и фигури на изключението, доколкото самият пример е мислен като включено изключение. Амбивалентността на старогръцката дума *παράδειγμα*, която може едновременно да се преведе като *пример* и като *модел*, му помага да установи зона на безразличие между изключителния представителния пример и серията от случаи, които оформят една парадигма³.

2. Генеалогия на библиотеката: хетерохронна хетеротопия

Така, както Агамбен вижда в понятието *парадигма* недоизказаното, но налично като възможност, тук ще бъде мислена археология на елинистичната библиотека по Фуко. В третата част на „История на сексуалността“ („Грижата за себе си“, 1984) с ненадминат финес френският мислител ни връща към елинистично-римската епоха с практиките ѝ за вътрешна самодисциплина и упражнения по самоконтрол. Той се заема с каталога от сънища на възможните сексуални актове в „Съногадания“ на Артемидор, дори ги подрежда в таблица, а после ни въвежда в социалните и икономически връзки от това време. И макар Фуко да обръща специално внимание на четенето и воденето на бележки върху прочетените книги като важна практика на себе си – той не се спира специално върху институцията на четенето, библиотеката⁴. Тази вече „книжна култура“ на записването и четенето е обвързана и с появата на публични библиотеки, отворени

³ Върху теорията на Агамбен относно „изключителния пример“, както и върху опита му да репонятизира епистемологията на Фуко като метод на парадигмата се спирам подробно в: Камелия Спасова, „Какво е парадигма или коя парадигма“, *Събитие и пример у Платон и Аристотел*, София: Фондация „Литературен вестник“, 2012, 168–180.

⁴ Грижата за себе си, която формира определени социални практики във връзка с индивидуализма и частните аспекти на съществуването в елинистично-римския свят, включва разнообразни упражнения като сутрешните и вечерните прегледи, водене на записки и препрочитането им, както и практиката на четене в частно пространство, виж. Мишел Фуко, „Културата на себе си“, *Грижата за себе си*, прев. Антоанета Колева, Плевен: ЕА, 1994, 51–87.

за всеки, който има желание да чете⁵. Така към генеалогията на затвора и клиниката, може да бъде мислена генеалогия на библиотеката.

Библиотеките са времеви хетеротопии, както посочва Фуко в лекцията си от март 1967 „За другите пространства“. Музеите и библиотеките са пространства, които акумулират време, или те са особено точка на пресичане на хетеротопии и хетерохронии.

Музеите и библиотеките са станали хетеротопии, в които времето непрестанно достига и се оттласква от своята кулминация... Идеята за събиране на всичко, за създаване на някакъв генерален архив, волята да се съберат на едно място всички времена, всички епохи, всички форми и всички вкусове, идеята да се конституира място на всички времена, като самото то е извън времето и е защитено от него, проектът да се организира по този начин някакво непрестанно и безкрайно акумулиране на време в едно неподвижно място, цялата тази идея принадлежи на нашата модерност⁶.

Генеалогията на институцията на библиотеката в европейската култура би ни върнала назад към времето на елинизма, когато се появяват две внушителни библиотеки – едната в Александрия, другата в Пергам. Те развиват два противоположни възгледа за природата на езика: библиотекарите в Александрия обосновават принципа на аналогията [ἀναλογία], докато тези в Пергам развиват идеята за аномалията [ἀνωμαλία]. В историята на филологията това разделение е известно като спора между аналогисти и аномалисти. Така генеалогията на библиотеките в Александрия и Пергам освен конкретни исторически институции установява два противоположни принципа. При тяхното съпоставяне се открояват два основни начина на организиране на ред и знание. Текстът се опитва да улови структурните и историческите разлики на парадигмите, построени върху принципа на аналогия и парадигмите, построени върху принципа на аномалия.

⁵ Върху епистемологичен праг, който сменя устната култура в Атина на V пр. Хр. към книжна през елинизма от III пр. Хр. насетне, виж: Rudolf Pfeiffer, *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Oxford: Clarendon Press, 1968, 103; Богдан Богданов, *Литературата на елинизма*, София: Наука и изкуство, 1979, 44–57. Върху частния живот и културата на написаното с акцент върху жанра на любовното писмо: Николай Гочев, *Александрия II*, София: УИ „Св. Климент Охридски”, 2017, с.164.

⁶ Мишел Фуко, „За другите пространства“, прев. Боян Станчев, *Литературен вестник*, бр. 13/2003, с.13.

3. Контекстуализация, типологизация и парадигматизация

Вече нито аналогията – аналогия, нито аномалията – аномалия.

По вероятност из „За аномалията“ на Хризип

Генеалогията на библиотеките ще ни поведе от *архитектониката* на двете институции в Александрия и Пергам към *реконструкция на спора между аналогисти и аномалисти* в лицето на Аристарх и Кратет до началата на *филологията и световната литература*, изкуството на *редакцията и критическия коментар*, загубения *универсален архив и индекс* от Калимах. Конкретната сцена на дебата аналогисти/аномалисти основава принципите на филологията, като включва различни подходи към езика, към техниките за корекция и редакция, към съответните практики на четене.

Той е един повече или по-малко въобразен спор, инсцениран от по-късните коментатори. Така например от класическия филолог Рудолф Пфайфър може да извлечем редица исторически детайли, които разколебават ясното разграничение между аналогията и аномалията. Не е сигурно, казва той, имало ли е въобще фундаращо съчинение на Аристофан Византийски върху аналогията (Περὶ ἀναλογίας). Преди първата достигнала до нас граматика (τέχνη γραμματική) от Дионисий Тракийски, ученика на Аристарх, сме в неведение какви точно са граматическите парадигми и модуляцията на клитиките. Реконструкцията на дебата става изцяло по латински източници. Нямаме изложени теориите на елинистичните учени, а ги съставяме по отделни фрагменти и тяхната практика върху текстовете. В екзегезата си върху Омир аномалистите не просто тълкуват, те също подреждат и хомогенизират дадени места в поемите⁷. С една дума: и аналогистите признават, че правилата имат изключения; и аномалистите използват граматически категории. Отидем ли на нивото на контекстуалния детайл: вече нито аналогията е аналогия, нито аномалията – аномалия.

Елинистичната дихотомия *аналогия – аномалия* може да се анализирана и реконструира на нивото на конкретните практики в една *критическа генеалогия на произхода*, както прави Рудолф Пфайфер. Другият вариант е да се типологизира.

⁷ Pfeiffer 1968, 203–203, 243. Книгата на немския класически филолог Пфайфер, писана на английски, е един от най-авторитетните източници относно елинистичната филология, по-късните изследователи често се позовават на този фундаментален труд, като развиват едни или други интерпретативна линия.

Посока на *историческата конкретизация* е по следите на конкретния детайл, онзи уникален контекстуален белег, който не може да бъде „пресен“. Имало ли е въобще подобен спор, с какви изворни текстове работим, кои източници ползваме, откъде знаем за тях, какви архиви са ни достъпни – това е една в основата си бавна и скруполюзна филологическа работа. Добрият класически филолог винаги може да ни предложи подобни въпроси и дребни фрагменти от контекста, които правят всяко обобщение прекалено прибързано и невнимателно. Възстановяването на списъците с книги в античните библиотеки е начин за преоткриване на контекста.

Обратната посока е на *типологизацията*. Тя неминуемо генерализира и редуцира, подробностите от пейзажа не са от съществено значение – има два принципа *аналогия* и *аномалия*, тяхната генеалогия е в рамките на елинизма и появата на филологията, но принципите работят и в други исторически контексти и дискурси, доколкото представляват два метода. През тяхната оптика се осветляват разликите между език и реч, граматиката и стилистика, образец и живо слово, непроменливост и променливост, пропорционалност и непропорционалност. Аналогията и аномалията като метод се основат или върху общия универсален закон, или върху историческото изменение. Макар че двата метода се допълват, един от тях е изведен като ръководен – най-напред са или правилата, или изключенията.

Такъв подход на типологизация избира Ренс Бод в един съвременен опит по преосмисляне на история на хуманитаристиката, където се спира на елинистичния дебат⁸. Той извлича от разграничението два научни типа работа при историческата реконструкция на литературни текстове. Методът на аналогията търси общ критерий, според който да се съпоставят закономерности, принципи, мета-нива в една нормативно организирана система. Методът на аномалистите (от Кратет до Борхес и Фуко) отхвърля регулациите и се занимава с изключенията, аномалното, девиацията, въобще онова, което е релативистично и минава отвъд общото правило. Аномалистът познава хетероклитното, той борави с „множество несвързани контексти“, а задачата му е да намери начин да не бъде унифицирано уникалното⁹. Докато аналогистите се опитват да очертаят повторителности [*patterns*], аномалистите не ги приемат.

Третият път, който настоящият текст преследва през постановката на Агамбен,

⁸ Rens Bod, *A New History of the Humanities: The Search for Principles and Patterns from Antiquity to the Present*, Oxford University Press, 2013, 31-36.

⁹ Bod 2013, с. 258.

е отвъд индукцията и дедукцията. Този метод извършва концептуална работа, без да губи от изследването фокуса върху историческата тъкан и контекстуалния растер. Това е пътят на парадигматизацията, където се изгражда връзка на особено сцепление между конкретния случай и обобщената схема. Библиотеките в Александрия и Пергам са исторически примери, които обосновават парадигмата на аналогията и парадигмата на аномалията. Тези парадигми както надскачат своята среда и могат да бъдат мислени като механизъм за обяснение на серия от други явления, така и са “захранвани” от събитийността на посочения контекст. Отношението, което се установява, е на двупосочна зависимост: между библиотеката в Александрия и парадигмата на аналогия; между библиотеката в Пергам и парадигмата на аномалията. Аналогията въвеждане в порядъка на света, тя предполага норма, категории, граматика, така че нещата да се съполагат, съизмерват и състезават едно с друго. Аномалията, обратно, работи с несъобразното, изключването от порядъка, за да демонстрира парадигмата на безредието. Подходът, който предлагам, е двоен, той съчетава парадигмалното четене с критическа генеалогия на произхода, като наслабва техните оптики и откроява напрежението между двете.

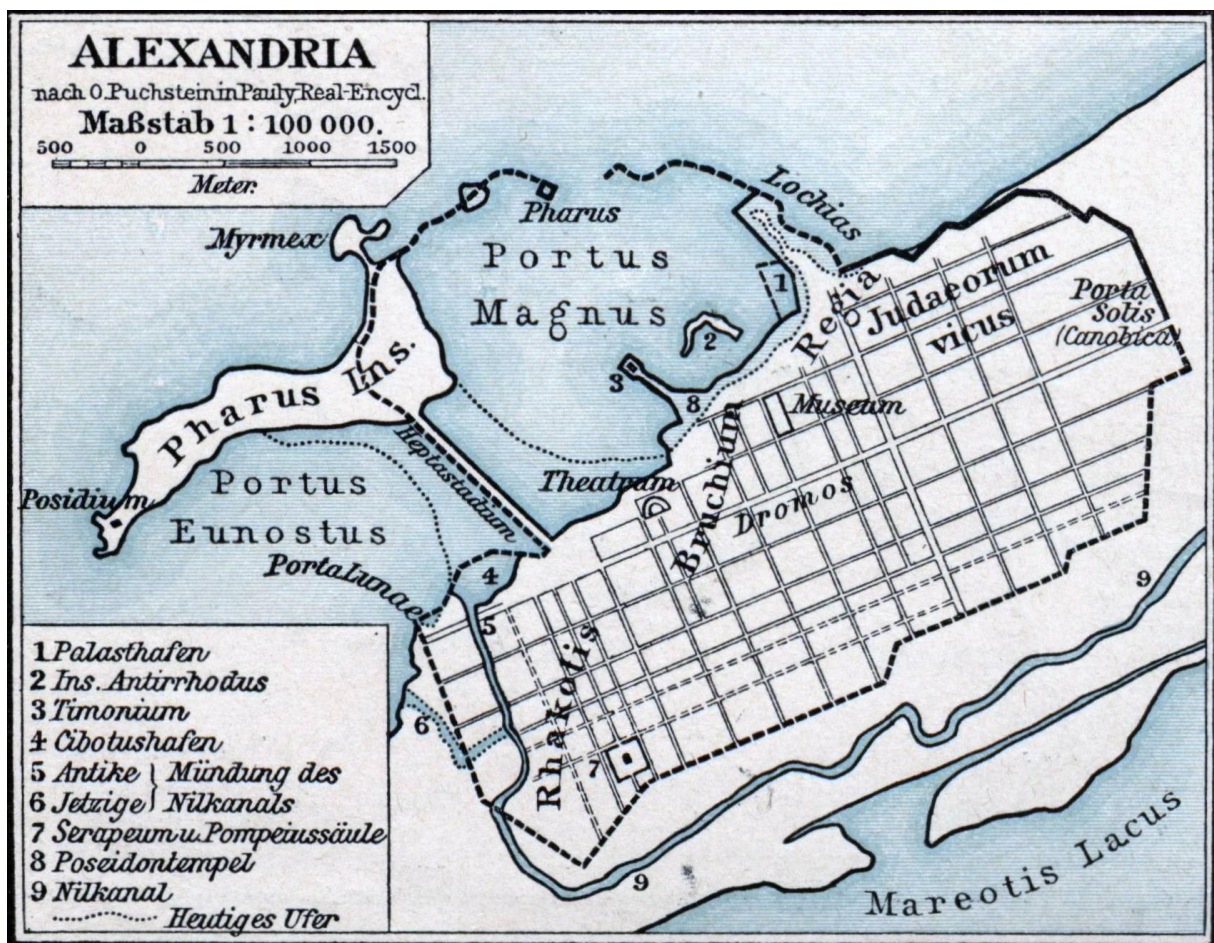
4. Музейонът, храм на музите или курник на музите

Но докато галерията от исторически сънища изцяло занимаваше ума му, силуетите на негови приятели и познати – осезаеми и истински, се разхождаха напред-назад сред тях, сред развалините на класическата Александрия, населявайки едно чудно историческо време и пространство като същински действителни персонажи. И подобно на древен летописец той най-съвестно записваше в дневниците си всичко видяно и почувствано...Тogaва например съзря и Музейона със сериозните му, вечно навъсени и доволно осигурени творци, заети да увековечават покровителите си...

Лорънс Дърел, „Жюстин“, *Александрийски квартет*

Генеалогията на библиотеката би трябвало да започне с историята на Александрийската библиотека и династията на Птолемиите, като историческият ракурс не бива да изпусне да очертае пейзажа на космополитна Александрия, възникнала като град при Александър Македонски 331 г. пр. Хр.: монархическите дворци и библиотеката в квартал Брухейон в близост до пристанището, градините, театъра, гимназиона, но и милионния приток на хора по знойната агора, както и люлеенето на

папирусовите ризоми. Градът е насечен от пътища за конници и колесници, върху които нощем пада светлината от едно от седемте чудеса на света, Александрийският фар на о. Фарос. Голямото пристанище е икономически възел, в който пристигат кораби, пълни с екзотични подправки и редки ястия, чудни плодове и платове от всички краища на света. Елинистичната пъстрота и многообразие, смесицата от различни религиозни секти и стоки въвежда в една култура, която вече не може да отсява категорично гръцките от негръцките елементи, а се основава върху идеята за хибридность.

Сред този пейзаж неминуемо изпъква Музейонът (Μουσεῖον), буквално *храм на музите* и жреческата колегия на филолозите. Те организират и преобразуват знанието с поглед, извърнат към миналото и усет за преноса му в съвременността. Страбон в своята „География“ ги нарича мъже филолози (τοῦ Μουσείου φιλόλογων ἀνδρῶν), но не бива да забравяме, че общността е допускала и жени, достатъчно е да се спомене

фигурата на неоплатоничката Хипатия¹⁰. Стробон разказва още, че Музейонът е част от дворцовия комплекс, разполага с голяма аркада наместо вход, обширни алеи за разходки (*περίπατος*), масивна къща за спане и просторна трапезария, където всички се хранят заедно. Общността има споделена собственост и свой главен жрец, *Пазител на книгите*, а който заеме тази длъжност, става и учител на царските деца. Освен това комплексът включва лаборатории, обсерватория, дисекционните зали, ботаническа градина, зоологическа градина. Ученолюбивите мъже участват в Музейона, т.е. имат дял в музите¹¹ или в изкуството на паметта и нейната загуба – те са, които формират каноните от образцови писатели. Цялата организация на Музейона напомня на Касталия от „Игра на стъклени перли“ на Х. Хесе, педагогическа провинция, изхранвана отвън, която складира и разиграва наличните творби, като консервира и преизобретява своето минало.

Своеобразна връзка между класическа Атина и елинистична Александрия е Деметрий от Фалерон (350–280), перипатетикът¹². Птолемей I Сотер има идеята да установи храма на музите по модела на Аристотеловия Ликейон и кани Теофраст да се заеме с организацията на институцията. По времето на Теофраст школата в Атина се нарича точно Музейон, сакрална общност, посветена на музите¹³. Вместо Теофраст обаче пристига неговият ученик, Деметрий от Фалерон, който е виден оратор, политик, почитан управител на Атина (317–307). Като промакедонски наместник е „наклеветен от противниците си, той бил осъден задочно на смърт“¹⁴. Тогава идва и поканата на египетския монарх. Деметрий тръгва към Александрия, като носи със себе си голяма част от Аристотеловата библиотека. Ето как крайъгълният камък, който основава Александрийската библиотека, е личната библиотека на Аристотел, завещана на Ликейона. Но не само свитъците на Стагирит, а и целият дух по въвеждане в порядъка на нещата завладява общността на Музейона: организиране на епистеми, определяне на топоси, систематизация и нормализация, селекция и йерархизация, класификация чрез групиране в родове и видове. Ръкописите се сверяват за отклонения и грешки, посочват се най-добрите примери от реторическите, историческите и литературните текстове,

¹⁰ Strabo, *Geographica*, XVII, 1.8.

¹¹ Това е формула, която идва от Сафо – върху (не)възможността „да имаш дял в розите от Пиерия“, или дял в музите, виж: Миглена Николчина, „Подстъпи към безсмъртието в един фрагмент на Сафо“, *Места на любовта в текстовете на десет източноевропейки*, съст. М. Николчина/ Н. Радулова, София: Алтера, 2007.

¹² За ролята на Деметрий и учредяването на царската библиотека, виж: Pfeiffer, 1968, 99–100.

¹³ За „пренасянето“ на Музейона от Атина в Александрия, виж: Богданов, 1979, 50.

¹⁴ Диоген Лаерций, *Животът на философите*, прев. Тодор Томов, София: Народна култура, 1985, 137.

пишат се предговори и критически коментари към поетите, прозаиците и драматурзите. Въобще оформят се парадигмите за отделните жанрове във вид на списъци и таблици, като се посочват най-добрите, образцовите примери от всеки вид. Фокусът се премества от нещата към думите, не толкова спекулативно обяснение на света, колкото филологическо търсачество по съвършената подредба на една библиотека.

Царската библиотека е част от комплекса на Музейона в Брухейон. Освен нея има и още една по-малка, дъщерна библиотека, която е организирана като храм на Серапис – това е хибриден елино-египетски бог, чийто култ е въведен от Птолемей I. За нея знаем най-вече от Йоан Цец (1110–1180), че наброява около 42 800 книги и става популярна преди всичко през римските времена¹⁵. Серапеумът е наричана *външната библиотека*, доколкото е вън от царските дворци. Тя е по-лесно достъпна за обществено четене – като в нея се пазят само дубликатите на свитъците и кодексите. Храмът на музите е за оригиналите, храмът на Серапис за копията. Тъкмо защото е езически храм, Серапеумът е унищожен от император Теофил I през 391 г., който категорично застава срещу нехристиянските култове, по това време главен библиотекар е Теон Александрийски, бащата на Хипатия.

Касталийската задруга от обитателите на Музейона, в силните си времена те са 10 000 учени, е обект не само на възхвала, но и на иронични бележки. Тимон от Флиунт (320–230), водещият последовател на скептика Пирон, язвително вмята, че в многолюден Египет мнозина биват изхранвани, нарича ги драскачи на папирус (*βιβλιακοί χαρακίκαι*), те са в постоянни вътрешни разпри и неуморно сноват в клетката за птици на музите (*Μουσέων ἐν τάλάρῳ*)¹⁶. Вместо храм на музите – курник на музите¹⁷. Присмехът на скептикът Тимон е отправен към езотеричността и екзотичността на Музейона, който е откъснат от външния свят. Затворената среда е в подновяващи се дразги за власт и престиж. Битките най-вероятно са тъкмо около позицията на главен библиотекар, който, като педагог на престолонаследника, би могъл да участва в опасни политически планове. Това са все драми, които романът на Хесе е проиграл относно изолираната касталийската обител, както и сложното преподаване на миналото под формата на игра на стъклени перли.

¹⁵ Pfeiffer, 1968, 101–102.

¹⁶ Pfeiffer, 1968, 97–98.

¹⁷ Богданов предлага изразът “*Μουσέων ἐν τάλάρῳ*” да се преведе като „курник на Музите“, като така поставя акцент върху политическите раздори. Той обяснява, че другият често срещан превод е „клетка за птици“, който препраща към наскоро основаната зоологическа градина, като акцентът в този случай пада върху изолираността и екзотичността на учените в Музейона, Богданов, 1979, 184–185.

Разбира се, във всяка генеалогия е добре да не откроява един първоизточник, а тя да си служи с няколко потекла, защото всеки произход е като минимум двоен. Както видяхме Александрийската библиотека не е една, а всъщност са две – вътрешна и външна. Но и общо генеалогията на библиотеката през елинизма би била много едностранчива, ако се закотвя само в Александрия и забрави да обърне поглед на изток към другия притегателен икономически и културен възел – Пергам. Династията на Аталидите управлява царство Пергам в Анатолия през II пр. Хр. до 133 г. пр. Хр, когато е предадено на римската република. Аталидите съвсем по примера на Хезиод, според когото просяк с просяка и поет с поета се състезават, искат да съизмерят своята сила, власт и богатство с Птолемиите. Демонстрирането на могъщество е конститутивна операция на властта, внушителните паметници са част от този необходим спектакъл. Така за да се съизмери с Птолемиите, Евмен II от династията на Аталидите (197–159 пр. Хр.) основава вътре в дворецовите части библиотека някъде през 182 г. пр. Хр.¹⁸ Освен установяването на самата сграда на библиотеката, разположена откъм северната страна на Акропола и храма на Атина сред широколистни източни чинари, се налага да бъдат

¹⁸ Richard Evans, *A History of Pergamum. Beyond Hellenistic Kingship*, London: Bloomsbury Academic, 2012, 127.

„внесени“ и библиотекарите. Обръщат се към перипатетиците в Атина, откъдето получават дискретен отказ. Правят се опити да привлекат александрийските учени от Музейона, като Аристофан Византийски (257–180 пр. Хр.) се съгласява, но властите категорично отказват да го пуснат¹⁹. Тогава стоикът Кратет от Малос с група свои ученици се съгласява да оглави библиотеката в Пергам. Културна война за надмощие между Александрия на Птолемеите и Пергам на Аталидите, между перипатетизма на библиотеката в Александрия и скептицизма на библиотеката в Пергам, е част от тази *история за власт и знание*.

5. Аналогисти и аномалисти: граматисти и критици

*Само мъртвият език е език на поезията.
На мъртвия език не се изричат празни думи,
на мъртвия език внимателно се слуша.
Улиците на Александрия са безкрайни,
защото се огласяват от забравени говори.*
Миглена Николчина, „Кавафис“

Общо място в литературата върху елинизма е разказът за надпреварата между библиотекарите в Александрия и Пергам. Това не е само властова битка по установяването на две огромни хранилища за книги, но и филологическо състезание между два подхода към ръкописите. Аристарх от Самотраки (217–143 пр. Хр.), *граматикът*, и Кратет от Малос (II пр. Хр.), *критикът*, са съвременници. Те стават ключовите представители в спора между аналогисти и аномалисти. Макар че това не е точно спор в реторическия смисъл на думата, защото пряка размяна на аргументи от двете страни не е имало, нито се е състоял публичен сблъсък между библиотекарите. По-скоро се установяват *две практики и два метода*, два типа школи, които пораждат свои собствени потекла.

Библиотекарите, както вече посочихме по Страбон, най-общо мислят себе си като филолози (φιλόλογον ἀνδρῶν)²⁰ – аналогистите се обявяват за граматисти (γρᾰμματικῶι), докато аномалистите за *критици* (κρῑτικῶι). Макар *потеклото* на аналогистите да е перипатетическо, те предпочитат да се „отграничат“ от философите и

¹⁹ Pfeiffer, 1968, 235.

²⁰ Любопитен въпрос е самосъзнание и себеобявяване на елинистичните учени ту като *филолози*, ту като *граматисти* или *критици*, често названията идват в хибридни форми като поет и учен. Още в самото си зараждане филологията проявява уклон към разделението на лингвистика и литературознание.

да се заявят като филолози. Ератостен от Кирена (276/3–195 пр. Хр.) пръв нарича себе си *филолог*²¹, за да обозначи разнообразието от своите занимания – граматика, поезия, математика (автор на първата география, определил големината на земята, въвел системата на паралели и меридиани). Съпоставян заради универсалността на своя проект с Аристотел, Ератостен е искал да раздели научната работата на филолога от спекулативната на философа²².

Основната отлика между практиките на аналогия и аномалия е подобна на разграничението между *език* и *реч*²³. Докато в теорията на александрийските библиотекари водеща е езиковата аналогия при словоформирането на граматическите парадигми, то аномалистите предпочитат стила и речевите употреби. Така първите поставят основите на формалната филология. Те установяват граматическите категории и езиковите словоизменения по род, падеж, число, време, суфикс, ударение, съставят общи правила и класификации по *граматически парадигми*. Аномалистите на свой ред залагат на дискурсивните практики, стилистичните употреби и ненормативното многообразие при *изменението на формите*²⁴.

Водещата фигура в линията на аналогистите е александрийският филолог Аристарх²⁵. На него се приписва идеята, че езикът подлежи на граматическо систематизиране чрез определени закони. Той въвежда принципите на езиковата аналогия. От другата страна са аномалистите в Пергам²⁶. Кратет, главен библиотекар в Пергам, залага на аномалията като водещ принцип в другия голям елинистичен център. Той се опира на съчинението на стоика Хризип (Χρύσιπλος, 280–208 пр. Хр.) върху

²¹ Сведението е по Светоний: Suetonius, *De Illustribus Grammaticis*, 10, 4.

²² Pfeiffer 1968, 156–7. Много по-късно европейската история ще запомни обратния случай – филологът, който ще се отрече от филологическото си прозвище, за да се превърне във философ с чук в ръка.

²³ На разграничението между аналогисти и аномалисти се спира Димитър Дечев през 1921 г. в своята встъпителна лекция при основаването на специалността класическа филология, Дечев 1922: 1–20. Още на български за началата на елинистичната филология, Лунгарова 2017: 209–219.

²⁴ „...и затова те са поставяли на първо място не школската граматика, която почивала на обобщение и водила към нормиране на езика, а авторитета и езиковата употреба на писателите, в чиито творения се отразява вечно развиващият се език“, Д. Дечев 1922: 7.

²⁵ Генеалогия на библиотеката предполага да се проследи и потеклото на учените, които заемат длъжността главен библиотекар. Първи ръководител на Александрийската библиотека е Зенотот от Ефес, на когото египетския владетел Птолемей I Сотер възлага да отиде в Александрия, за да обучава наследника на престола. Това встъпване в длъжност и основаването на институцията се датирано приблизително през 285 пр. Хр. След това ключова е работата на Калимах в библиотеката, който обаче не заема централната длъжност. Главен библиотекар от 260–247 пр. Хр. става неговият ученик Аполоний Родоски. Следва ясна линия на онаследяване – главен библиотекар е Ератостен, веднага след него през 195 пр. Хр. поста заема Аристофан Византийски, след него Аполоний Ейдограф, а по-късно между 153 и 145 пр. Хр. ръководител става Аристрах от Самотраки.

²⁶ Varro, *De lingua Latina*, IX.1. Варон отбелязва, че Кратет следва “За аномалията” на Хризип и неговата идея за неконсистентността на речта, за да се противопостави на Аристарх и принципа на регулярността.

аномалията (*Περὶ ἀνωμαλίας*), за да противопостави на аналогията възгледа за изначално аномалния подход към езика, чието многообразие и комплексност са отвъд граматическите регулации²⁷.

Хризип, представителят на Старата Стоа, се впечатлява от нелогичността на езика²⁸. Например, когато единичен обект е означен в множествено число или когато женско същество е означено с мъжки род. Той обосновава в съчиненото си в три книги „За аномалията“ каква е причината – просто връзката между думите и нещата е немотивирана. Нарича този вид чудатости и нарушения *аномалии*. Аналогистите естествено привличат за аргумент позицията, че изключението не отменя общото правило, а го потвърждава: във връзка с имената в м.р., ед.ч. със суфикс на –а-, те припомнят, че мъжете понякога могат да носят женски обувки, но в края на краищата, това си остават женски обувки.

Аномалният подход е подет и развит от Кратет като основен принцип в Пергамската библиотека. Аномалистите припознават философията на стоицизма при тълкуването на литературните творби и при работата си с текстове изработват алегорични прочити. За тях връзката между литература и философия е възлова. Кратет нарича себе си критик (*κριτικός*), за да отличи дейността на аномалистите, като се дистанцира от аналогистите, които се фокусират в езиковите правила и странят от философските спекулации. За него граматиката е само една формална основа, докато истинската филологическа работа отива отвъд нея в тълкуването на самите литературни произведения. В по-голяма степен той подхожда теоретично към ръкописите – не се стреми да ги прочиства от старинните и неразбираеми думи, а желае да ги тълкува²⁹. Настоява, че не е просто някакъв си *граматик*, а е преди всичко *критик*, владеещ алегорезата на древните текстове³⁰.

Кратет пристига в Рим през 168 пр. Хр. като посланик, случило се да си ступи крака на хълма Палатин, но вместо да си губи времето, решава да изнася лекции за

²⁷ Потеклото на аномалистите е по-скромно, важната фигура тук е Кратет – негов вдъхновител е Хризип, а последователите му са Антигон от Карис, Зенодот от Малос, Полемон от Илион, Херодикус от Вавилон, Деметрий от Скепсис, Панетий от Линд и Хермиас. Съвсем в духа на изключенията, в Пергам няма да открием стриктна линия на потеклото, нито жива връзка между учител–ученик и организирана работа на цяла общност от учени, каквато има в Александрия.

²⁸ За него се разказва, че умрял от смях – видял, че магарето му изяло смокините от дървото, но вместо да се ядоса, поръчал на слугинята си: „Дай на магарето сега да си сръбне и чисто винце!“ И заливайки се от смях, умрял“, Лаерций 1985, 209.

²⁹ За теоретичния подход на Кратет виж: Kathryn J. Gutzwiller, “Literary Criticism”, *A Companion to Hellenistic Literature*, eds. J.J. Clauss and M. Cuypers, Wiley-Blackwell, 2010, 339.

³⁰ Pfeiffer 1968, 242.

разликите между граматика и критика. Светоний го посочва като първият, който представя в Рим изкуството на коментара и граматиката³¹. Аномалията обаче не пуска корени на римска почва. Традицията на аналогистите е доминантна в история на филологията дори ако съдим само от нейното развитие в римските концептуализации върху езика. Факт е, че целият дебат между аналогисти и аномалисти е реконструиран върху по-късните римски източници и най-вече през „За латинския език“, книги VIII и IX [*De lingua Latina*] на Марк Теренций Варон (116–27 пр. Хр.)³². Варон е виден защитник на аналогистите, той представя в съпоставителен план теорията на аномалистите само за да я оборва³³.

В крайна сметка спорът опира до това възможно ли е да се изведат парадигми по аналогия, главният въпрос е има ли непроменлив морфологичен закон при деklinацията. Например: ако правилото ни се задава от склонението на съществителното *вълк* (*lupus, lupi, lupo, lupum*), то тази парадигма не работи по същия начин със съществителното *заек* (*lepus, leporis, lepori, leporem*). Според принципите на Аристарх двете съществителни *lupus* и *lepus* са аналогични – те имат общ род, равен брой срички, еднакво ударение, завършек, съставност, но това не води до общо склонение. Винаги се откриват деривации, които опровергават възможността да се изведе *универсален непроменлив закон*³⁴. Това поставя под съмнение въобще възможността да се вземе като основа за филологическата работа граматическата парадигма. Аномалистите не просто демонстрират случаите на изключения от основното правило, те смятат самата природа на езика за ненормативна и променлива. На въпроса, сходен с този за яйцето и кокошката, отговарят, че първо е речта.

³¹ Светоний: Suetonius, *De Illustribus Grammaticis*, 2.

³² Когато Юлий Цезар подготвя първата римска обществена библиотека, той възнамерява да постави Варон на позицията главен библиотекар, но убийството на Цезар поставя и учения в позиция извън закона. Сред съчиненията на Варон се споменава и за още един негов трактат “За библиотеките“ (*De bibliothecis*) в три книги, недостигнал до нас.

³³ Колсън е един от най-ранните класически филолози, фокусиращи се върху спора аналогисти/аномалисти. Неговият подход при реконструкцията на дебата е да се движи много плътно по аргумента на Варон от трактата „За латинския език“. Francis H. Colson, “The Analogist and Anomalist Controversy”, *The Classical Quarterly*, том 13, номер 1, 1919, 24–36.

³⁴ Колсън извежда търсенето на аналогистите на *универсален закон без изключения* във връзка с понятието *католікон* (*καθολικός*), той прави и връзка с последвалата традиция на католическата църква и християнския опит за универсализиране на порядъка, Colson 1919: 34.

Нормативна парадигма

Изключение

Case	Singular	Plural	Case	Singular	Plural
Nom.	lupus	lupi	Nom.	lepus	leporis
Gen.	lupi	luporum	Gen.	leporis	leporum
Dat.	lupo	lupis	Dat.	lepori	leporibus
Acc.	lupum	lupos	Acc.	leporem	leporis
Voc.	lupe	lupi	Voc.	lepus	leporis
Abl.	lupo	lupis	Abl.	lepore	leporibus

Към латинската актуализация на спора между аналогията и аномалията може да се обърнем и към Квинтилиан. В своята реторика, освен правилността на закона на аналогията, той признава и ненормативността в употребата. Отклонението идва според него по навик, по авторитет или по старинност. Той привежда примера с вълка (lupus) и заека (lepus) като аргумент, че не всичко е подчинено на аналогия:

Наистина аналогията не трябва да се смята за паднала от небето в момента, когато хората са били създавани, за да даде форма на езика, а е открита след като хората са говорили и в речта е отбелязано какво по какъв начин да се променя. И така аналогията се базира не на правило, а на пример; тя не е закон за говора, а съблюдаване; така че нищо друго не е създавало аналогията освен навикът.³⁵

Наблюдението на Квинтилиан, че процесът на уподобяване не е трансцендентно гарантирано, нито подчинено на един универсален закон, би могло да го привлече към страната на аномалистите. Той приписва различен епистемологичен статут на нормите, не ги отменя, а ги третира като конвенции. Аналогията не е паднала от небето, тя не стъпва върху правилото (*ratio*), а върху примера (*exemplum*).

³⁵ Квинтилиан, *Обучението на оратора*, прев. Макарий Порталски, София: Наука и изкуство, 1982, 75 (I, 6.16).

6. Редакции: копия и оригинали, папируси и пергаменти

*Редакциите са по-ценни, по-продуктивни от редуциите*³⁶.

В търсенето на серия от изключения аномалистите не просто суспендират опитите за граматическа генерализация, те застават на страната на събитийността на речта, на стилистичната вариативност и историческа изменчивост. Така освен като лингвистичен диспут за основите на езика, принципите на двете школи са били прилагани като две нагласи към литературните текстове. Аналогистите стават нарицателни за реконструкцията на стари текстове в търсене на съвършения оригинал. Те са, които установяват списъците и образцовите парадигми на най-добрите произведения от всеки вид. Аномалистите мислят самият стил като изключение и се любуват на стилистичното своеобразие и неповторимост на отделните автори. Както казва Лонгин, изключението не просто убеждава, то очарова.³⁷ Акцентът при аналогистите е върху жанра, при аномалистите – върху стила.

Разбира се, и лингвистичният, и поетологичният въпрос са част от по-едрата рамка, свързана с основната филологическа работа в библиотеките в Александрия и Пергам: *редакцията на класическото наследство*. Трябва да се отстранят несъвместимите места като по-късни интерполации, да се оправят зевозите и лакуните, да се изяснят тъмните места: основните техники при тази работа са премахване на излишното, заместване и комбиниране. Редактират се лириците, трагедииграфите и комедииграфите. Но преди всичко непрестанно и неуморно, „денем и нощем“, се редактира Омир, коментират се и се подготвят издания на поемите му. Традицията на коментарите (схолии, уводи) е част от задължителната практика – и Зенодот, и Аристарх (аналогисти), и Кратет (аномалист) имат своите бележки и интерпретации върху Омир.

Първият ръководител на Александрийската библиотека, Зенодот от Ефес (333–260), поставя началото на заниманията с Омир през елинизма. Той е и първият, който се нарича редактор (διόρθωσις). Зенодот разделя поемите на части, всяка по двадесет и четири песни, като „Илиада“ обозначава с главните букви от гръцката азбука, а

³⁶ Мария Калинова и др., „ХАОС (редакторски манифест)“, *Литературен вестник*, бр. 27/2015.

³⁷ Лонгин с трактата си „За възвишеното“ се вписва към потеклото на аномалистите като един вид *поетика на изключенията*, в която реторическото възвишено минава отвъд граматическите кодификации и стандартизации, виж: Богдан Богданов, „За възвишеното като поетика“ (предговор), Лонгин, *За възвишеното*, Наука и изкуство, 1985, 5-27.

„Одисея“ с малките. Освен това изчислява дните на времепротичането в „Илиада“, съставя специален речник с типичните и редки думи при Омир (γλῶσσαι). Зенодот съполага наличните ръкописи сред Птолемеевите папируси на Омировите поеми, съпоставя вариантите и прави съответните подобрения и корекции. Той се посвещава тъкмо на отстраняването на отклоненията, сравнява и коригира разночетенията в ръкописите. Някои места отбелязва със специалния знак [÷] – обелос (οβελός) в маргиналиите като неавтентични или излишни. Според Зенодот тези редове са или със съмнително авторство, не-Омирови (външни причини), или са стилистично некохерентни, те спокойно могат да се отстранят, за да тече текстът по-гладко и ясно (вътрешни причини)³⁸. Във връзка с внимателен анализ на езика и преразглеждане на ръкописи Зенодот поставя традицията на редакторските бележки по полетата. Редакторските знаци (σημεῖα), които той въвежда, трябва да обозначат неконсистентните места, грешките, лакуните, дописванията. Те трябва да посочат правилната дума, да отделят (атетират) несъстоятелните или неясни пасажии, да нормативизират разночетенията³⁹. Знаците не са просто технически способности, те откриват една изцяло нова политика по атрибутиране на авторство, по разграничаването на оригиналните места от по-късните допълнения⁴⁰. В крайна сметка редакторският знак обелос [÷] стои, за да постави граница между полето на *автентичното* и полето на *неавтентичното*.

Показателен за прочистването и отделянето (атетеза) на текстове е случаят с дългия разказ за изковаването на щита на Ахил в осемнадесета песен на „Илиада“. От елинизма насетне щитът се превръща в ключов *топос* при четенето на епическата поема и постоянна точка на разгорещени спорове. Епизодът е отстранен като неавтентично място от Зенодот, в маргиналията е поставен знак обелос [÷]. Кратет се противопоставя на подобна корекция, защото смята, че разказът е необходима част от поемата и дава своето алегорично тълкуване – изобразеното на щита уподобява целия космос⁴¹. Десетте части на щита се свързват с десетте небесни кръга, така творението на Хефест се явява микрокосмос в макрокосмоса на поемата. Случаят с щита

³⁸ Пфайфър внимателно разглежда Зенодот като редактор на Омир и коментира конкретни два реда от „Илиада“, посочени като неавтентични, Pfeiffer 1968, 110–117.

³⁹ Богданов отбелязва, че според Зенодот стилът на Омир трябва да е „ясен, лаконичен и тържествен“ и съответно редактира според този критерий, като отстранява деривациите от този стил, Богданов 1979: 52.

⁴⁰ Това са всички онези процедури по легитимиране на функцията автор, познати ни от Мишел Фуко, „Ще е автор“, *Генеалогия на модерността*, прев. Вл. Градев, София: Изток-Запад, 2016, 7–44.

⁴¹ Pfeiffer 1968, 240.

опримерява общото положение: аналогистите-граматици нормализират, а аномалистите-критици търсят смисъл в отклоненията.

Хетерогенното може да се изреже и отстрани, какъвто уклон имат аналогистите. Но може да се остави като аномалия и да се включи в серия от интерпретативни операции като тълкуване, стилистичен анализ, рамкиране, разслояване на плановете и др. Какво да правим с правописните грешки или пък с отклоненията в древните ръкописи, каква техника на редакция е по-добре да се употреби – да се поправи и отстрани или да се запази и коментира.

Въпросът е да се открие максималното приближение до оригинала. Разбира се, върна е и обратната страна на монетата – борбата за автентични текстове насърчава фалшификацията⁴². Книгоманията в Александрия вдига изключително цената на оригиналите. Царете от династията на Птолемеите искат да направят библиотека, която да е по-могъща и да има много повече папируси-оригинали, отколкото библиотеката в Пергам. В тази битка са готови и на подмолни ходове. По разказа на Плиний Стари те спират износа на папирусни свитъци към Пергам, а по това време Александрия е единственият източник на папирус. Пергамските библиотекарци са принудени да намерят друг материал за писане. Така по стара сирийска рецепта при управлението на Евмен II Пергам става нарицателен за производството на фини кожи, организирани не в свитъци, а в книги – така възниква пергаментът. Като в Александрия запретяват папируса, в Пергам изобретяват пергаментата.

⁴² Хелър-Роузън се спира на тезата за фалшификацията като част от състезанието на монарсите в Александрия и Пергам. Неговата статия по блестящ начин резюмира усилията на поколения класически филолози върху устройството и дейността на филолозите в Александрийската библиотека. Собствената му теза е, че най-доброто запазване на една традиция е разрушението ѝ. За него традицията може да се установи само чрез жеста на прекъсването, истинското съхранение изисква момент на (само)разрушение. Той отхвърля версията за опожаряване на библиотеката от Юлий Цезар като мит. Фалшификатът е видян като фигура на подобно прекъсващо продължение – в самия опит да сме верни на традицията, ние я предаваме, Daniel Heller-Roazen, “Tradition's Destruction: on the Library of Alexandria”, *October*, vol 100, spring 2002, 133–153.

Друга подмолна инициатива на Птолемеите е да заплащат високо за всеки оригинален текст. Особено ценени са съчиненията на Платон и Аристотел. И така „възникват“ техни неписани текстове, огромно количество псевдо-Платон и псевдо-Аристотел наводняват Александрийската библиотека. Гален от Пергам (129–216 сл. Хр.) ще отбележи, че по това време „започна безразсъдното изковаване на книги и заглавия. Има хора, които за да повишат цената на книгите си, им прикачат имената на велики автори и ги продават на благородници“⁴³. Самият Гален прави опис на своите оригинални съчинения „За собствените ми книги“ (De libris propriis), защото открива множество фалшификати, подписани с името му⁴⁴. Ведно с тенденцията за прочистване на оригиналите от вмъкнатите места и неяснотите се случва сложната игра на преправянето – от несъзнателното заемане до майсторството на плагиатството. Познатата ни от Платон фантазматика по разделянето на несъвършените копия от съвършените оригинали в библиотеките се развихря съвсем буквално. С присъствието на книги-дубликати, които претендират за автентичност, вече нищо не съвпада напълно със себе си.

7. Световната литература от корабите: „Таблицы“ на Калимах

Като всички хора от Библиотеката на младини пътешествувах; странствувах по следите на една книга, може би каталога на каталозите

Борхес, „Вавилонската библиотека“

Птолемей III Евергет (управлява, 246–222) издава знаменит декрет, за да продължи библиофилското дело на Птолемей I Сотер (305–282) и Птолемей II Филадельф (285–246), като така решително разширява книгохранилището в династичната библиотека. Законът гласи, че всеки кораб, който акостира в Александрия, ще бъде претършуван. Ако на него се открият книги, те ще бъдат незабавно конфискувани и предоставени на преписвачите. До няколко дни книгите биват преписани и върнати на техните собственици. С една незначителна разлика –

⁴³ Galen, *Corpus Medicorum Graecorum*, IX, 57, цитиран по Heller-Roazen 2002: 146. Това е същия Гален, който е последовател на Хипократ и развива теорията на хуморите, личен лекар на гладиатори и императори – в Пергам е лекар в гладиаторска школа и по-късно става главен лекар в двора на императора стоик Марк Аврелий.

⁴⁴ Ирена Станкова, „Клавдий Гален: лекарят-енциклопедист и неговото дело“, Гален, *Изкуството за запазване на здравето*, прев. от латински Ирена Станкова, София: Изток-Запад, 2014, 15.

връщат се копията, за Александрийската библиотека се запазват оригиналите, като на новопридобитите книги се поставя специален надпис: от корабите (ἐκ πλοίων). Тази история ни е разказана отново от Гален⁴⁵. В библиотеките буквално започват да се стичат книги от цял свят и да се създава *световна литература от корабите*. Така библиотеката от 400 000 съставни свитъка и 90 000 едносъставни при Птолемей II нараства до към 700 000 през I в. пр. Хр. Едно от предположенията как става това значително забогатяване е, че то не е плод на неуморното преписваческо усилие, а е подарък. Последният от династията на Птолемиите, египетската царица Клеопатра получава пищен дар. Плутарх разказва, че Марк Антоний през 38 г. пр. Хр. в знак на любовен жест подарил на Клеопатра „Пергамската библиотека, съдържаща 200 000 книги“⁴⁶. Това трябва да е компенсация за евентуалния неумишлен пожар и изгорелите книги при защитата на Александрия в гражданската война в Египет от 47 г. пр. Хр., когато Цезар официално обявява Клеопатра за суверен. Самият Плутарх смята, че не бива прекомерно да се вярва на този разказ.⁴⁷ В крайна сметка сигурно е, че по един или друг начин Александрийската библиотека надделява над Пергамската. Не бива да се забравя, че генеалогия на библиотеката е история за власт и престиж, не само филологическо, но и династийно съперничество.

В Александрия пристигат свитъци от Египет, Сирия, Индия, Персия, Вавилон, Армения, Грузия, в превод или оригинал, те се подреждат както класически гръцки и съвременни римски книги. Възлага се на седемдесет преводачи, затворени в отделни килии, превод на Септуагинта, еврейската Библия. От Атина срещу петнадесет таланта като залог са поискани пълните съчинения на Есхил, Софокъл и Еврипид. Размяната е направена, но на атиняни им се връщат преписаните копия, а не оригиналите. Събираческата, преписваческата и преводаческата дейност вървят успоредно с усилието по редактиране и коментирание, а целта е съграждане на един внушителен *тезаурус*. Буквално амбицията е да се обхване на едно място цялата литературна традиция или всичко някога написано⁴⁸. Космополитна Александрия, този мегаполис,

⁴⁵ Galen, *Hippocratis Epidemiarum librum III*, 2.4.606.

⁴⁶ Плутарх, „Антоний“, §58, *Избрани животописи*, прев. Б. Богданов, София: Народна култура 1969, 286-287.

⁴⁷ Този знаменит се датира около 41 г. пр. Хр. Пфайфър се съмнява, че подобна пълна асимилация на Пергамската библиотека е станала. Неговият аргумент е, че Гален от Пергам пише множество съчинения в родния си град, което би било непостижимо без функционираща библиотека, Pfeiffer 1968, 236-7.

⁴⁸ Хелър-Роузън развива тезата за библиотеката като космос (κόσμος), подчинен на един закон и на определен ред, Daniel Heller-Roazen, “Tradition's Destruction”, 138-143.

иска да бъде пристанище за книгите по цял свят, а библиотеката да бъде *mapa mundi*, карта на световната сцена.

Световната литература, събрана от корабите, има нужда от опис и систематизация. Съвсем по Борхес изниква нуждата Александрийската библиотека да състави свой каталог на каталозите. С тази дейност се заема поетът и граматик Калимах (310–240), той съставя крупното съчинение в 120 книги “Таблицы” (Πίνακες), в което изброява, систематизира и подрежда наличните свитъци. Ето какво ни съобщава „Антология Палатина” за таблиците на Калимах:

Като учен е известен с огромния си библиографски труд, наречен „Таблицы“, в 120 тома. В тях той представя списък на всички автори, писали преди него (включително и на съвременниците си), като дава кратки биографии и изброява произведенията им. При това цитира първите няколко думи на всяко запазено произведение на включените в библиографията автори. Този огромен труд е бил разделен на 5 дяла: поети, прависти, историци, оратори и – петият – „разни“.⁴⁹

Книгите пристигат от всички краища, а в библиотечните зали, потънал в усамотение, филологът Калимах чертае своите жанрови аналогии. В лексикон „Суда“ е посочено и пълното заглавие „Таблицы на всички, прославили се в различни области на знанието и това, което те са написали в сто и двайсет книги“. Това е първият каталог, който оформя в азбучен ред всички свитъци в Александрийската библиотека⁵⁰. Калимах е посочван като баща на библиографията, той е майстор на реда, който развива уменията и техниките на Аристотел по класификация и подреждане на определена епистема в класове и подкласове⁵¹. В неговите таблици произведенията се идентифицират, описват, дават се в резюме. Функцията автор е задължително атрибутирана, авторите са вписани с кратки биографични бележки – две имена, място на раждане и списък с произведения, текстовете от един и същи вид се комбинират в общ раздел, посочва се техният размер в брой стихове или редове, за да се провери оригиналността и целостта на копията. Подобно оформяне на таблиците налага и творчески решения. „Ако авторът бил неизвестен, библиографът се опитвал да установи самоличността му. Ако произведенията му нямали заглавия, той ги

⁴⁹ „Калимах“, *Палатинска антология*, прев. и съст. Стефан Гечев, София: Рива, 2019, 161–162.

⁵⁰ По-късно Аристофан Византийски ги редактира от неточностите и прави допълнение в труда си „За таблиците на Калимах“. За да се подчертае важността на каталога за елинистичното мислене, може да се обърнем и към „Митологична библиотека“ на (Псевдо-)Аполодор.

⁵¹ Rudolf Blum, *Kallimachos: the Alexandrian Library and the Origins of Bibliography*, Univ of Wisconsin Press, 1991, 137.

измислял.⁵² По модела на Калимах се съставя и „Таблица“ на библиотеката в Пергам, но за нея не знаем почти нищо, освен че според Дионисий Халикарнаски пергамските таблици не са толкова хубави, колкото александрийските⁵³.

Съчинението на Калимах, достигнало до нас само в няколко фрагмента, не е просто списък, то има по-мощна канонотвореща функция и може да се разглежда като „първа история на елинската литература“⁵⁴. То задава порядъка на този каталог на каталозите както през функцията автор, така и през понятията за *жанр* и *жанрово съзнание*. Според други източници свитъците са поделени в жанровите категории: реторика, право и разни (съчинения по гастронимия и изкуството на пира), както и на епос, трагедия, комедия, лирическа поезия, философия, история и медицина⁵⁵. Ключово е мета-деленето на текстове в проза и текстове в стихове. Този грандиозен индекс *pars pro toto* представлява световната литература във формата на таблици.

Даниел Хелър-Роузън вижда в „Таблиците“ на Калимах опит за преконфигуриране на цялата налична традиция, гръцка и варварска, в нова форма. Презапис и трансформация. Миналото бива редуцирано до индекс с имена, фигури, жанрове, то бива препоредено в една *прекъсната непрекъснатост*⁵⁶. Това е съкращаването на световната традиция до таблица.

8. Граматическата парадигма и жанровият каталог

*Най-прекрасният пример
„е онова, което човек обича.
И не е трудно да го обясниш на всекиго.”*
Сафо, фрагменти

В Александрийската школа се поставя началото на формалната филология, която моделира граматиката със своите категории и принципи на словоизменението.

⁵² Алексей Глухов, *Съдбата на древните библиотеки. История, археология, краеведение*, София: Наука и изкуство, 1984.

⁵³ Blum, *Kallimachos*, 182.

⁵⁴ Богданов, *Литературата на елинизма*, 53.

⁵⁵ Подялбата на конкретните категории е дедуктивно извлечена от няколкото запазени фрагмента от „Таблиците“, също така и откъси, които реферират към тях – сигурните са реторика (*ρητορικῆ*), право (*νόμοι*) и разни (*παντοδαπά συγγραμμάτων*), а за останалите изследователи спорят колко и кои са точно. Francis J. Witty, “The Pinakes of Callimachus”, *The Library Quarterly*, vol. 28, No. 2, Apr., 1958, 132–136; Pfeiffer 1968, 128–129. Внимателно изброени и анализира са фрагментите при Blum, *Kallimachos*, 152–160.

⁵⁶ Heller-Roazen 2002: 143–145. Хелър-Роузън е преводачът на Агамбеновите „Потенциалности“ на английски, в прочита му на *прекъсната непрекъснатост* в традицията на Александрийската библиотека прозират постановки от Ницше и Бенямин.

Показателно е, че там по аналогия се изработва *граматическата парадигма* като лингвистично понятие. Думите се изваждат от синтактичните редове, за да се покажат техните възможни изменения на флексии в пространствени таблици. Например изречението „чета книга“ може да се разпадне на таблици на преходен глагол от несвършен вид „чета“ в сегашно време, минало неопределено, бъдеще предварително и т.н., както и на таблица за съществителното от женски род „книга“. Това значение на парадигма е *структурално, граматическо и пространствено* във вид на таблица.

Точно през граматическата парадигма Агамбен обяснява парадокса на примера като включено изключение. Ако трябва да се даде дума за спрежение на глагол (посочвайки „чета“ или „обичам“) или за склонение на съществително (избирайки „книга“ или „машина“), това превръща „четенето“, „обичането“, „книгата“ или „машината“ в напълно случаен, безразличен, какъвто-и-да-е, пример. Те са включени в граматическата парадигма на глагола или съществителното, но при самото си посочване се превръщат в изпъквачи и изключителни. Примерите не променят нищо по отношение на граматическата парадигма, но тъкмо с този добавъчен елемент на показването им като *примерни*, прибавят нещо излишно. Добавъчният елемент, доколкото е ненеобходим, не се подава изцяло на граматикализация и може да е напълно и по друг начин. Той е аномален спрямо структуралната парадигма. Случайните примери имат способността да се отклоняват, да подпъхват почти незабелязано истории за обектите на желанието, ненадейни асоциации и естетическите предпочитания.

От примера на Калимах научаваме, че парадигмите, построени по аналогия, е възможно да организират световен универсален индекс на образците от всеки писмоуен вид. Систематизацията на александрийския учен отново бива мислена през структурата на таблицата с графи за автори, творби с техните начала, размер, композиция, началните думи на текстовете (*incipit*). При все това дори при простото изброяване на автори и творби винаги има начин да се изведе един от тях като знаков, като образцов в даден жанр, като най-прекрасен пример. Важно за саморефлексивното съзнание на елинизма е отбелязването на жанрова принадлежност и особеното групиране в подкласове: за литературата поезия и проза, за драмата трагедия и комедия, за ораторското изкуство типа публичност на речите – обществена или частна. Понякога трябва да се взимат трудни решения, като например дали някой автор да бъде включен в таблицата за лирически поети или за трагедииграфите, като оратор или като философ.

Предполага се, че има още една таблица от Калимах, която подрежда в хронологически ред античните драматурзи „Таблица и регистър на драматическите поети в хронологически ред от самото начало“ (Πίναξ και αναγραφή των κατά χρόνους και απ' αρχής γενομένων διδασκάλων)⁵⁷. Това съчинение е основано на Аристотеловите преписи (διδασκαλία) на архива на архонтите, в който са се записвали на плоча в съответната година – името на архонта, тримата поети, които се състезавали на драматичния агон и победителят сред тях. От тези списъци до нас са достигнали имената на много трагедии, безвъзвратно загубени. Каталогът на Калимах, посветен на драмата, повдига въпроса – възможно ли е таблицата да организира литературна история. Тук критическите рефлексии върху елинизма са противоречиви. От една страна, с право се поставя акцентът, че липсва процесуално мислене и филологическият метод е структурален: в Александрия се развива лингвистичната аналогия, а в Пергам речевата аномалия⁵⁸. От друга страна, точно с акцент върху Калимах, който в своите таблици избира не само „азбучния“, но и „хронологическия“ ред, може да бъде мислена една *литературна история в таблици*. На втора стъпка тя неминуемо води до история на зевовите и липсите. Или заедно с Хелър-Роузън през Ницше филологията може да бъде определена като подражаване на химеричното, една история на лакуните и ерозиите, прекъсванията, отсъствията, катастрофите.

9. Сравнителният метод и един въпрос без отговор

И не разчитайте, че спасението е в едно-единствено нещо, било то човек, машина или библиотека.

Рей Бредбъри, „451° по Фаренхайт“

През 1777 Фридрих Август Волф е приет в университета в Гьотинген и настоява да бъде записан и дипломиран като *studiosus philologiae*, въпреки че по онова време там няма катедра по класическа филология (като Ератостен, който пръв нарича себе си филолог)⁵⁹. И пак подобно на елинистичните учени той посвещава огромни усилия на Омир и Омировите въпроси. Актът на (само)обявяване на Волф за филолог и институционалното му завършване като такъв остава в историята като белег за раждането на класическата филология и признаването на нейната автономия. Разликата

⁵⁷ Pfeiffer 1968, 81, 131.

⁵⁸ Дечев 1922: 1-20.

⁵⁹ Sheldon Pollock, “Introduction”, *World Philology*, ed. Sheldon Pollock, Benjamin A. Elman, and Ku-ming Kevin Chang, Cambridge: Harvard University Press, 2015, 6.

между елинистичната и модерната филология е точно с оглед на историчността при употребата на сравнителния метод⁶⁰. Как се променят парадигмите по аналогия и аномалия, когато мислим през перспективата на историческата филология и сравнително литературознание?

Следователно, ако през елинизма се появява преди всичко филологията с уклон към граматическата парадигма (формална аналогия), то в края на XVIII и началото на XIX в. филологията се полага през съпоставителен дискурс като история на литературата и езика (историческа съпоставка). Девин Грифитс, след книгата си „Епохата на аналогията: наука и литература между Дарвин“, подема древния спор за аналогията и аномалията в светлината на компаративистичния метод⁶¹. Той модифицира тезата на Ренс Бод за два отчетливи типа – аналогисти и аномалисти – като първите извличат определени повторителности [*patterns*], а вторите отказват да боравят с подобни зависимости и закономерности. Грифитс демонстрира как двата метода не са трансисторически, а положени в определен контекст те се хибридизират и адаптират един към друг. Тойта разглежда в тази перспектива сравнителния метод, неговото „изобретяване“ и приложимост през XIX в. в различни хуманитарни дисциплини – филология, лингвистика, фолклор, социални изследвания, антропология, история. Генеалогията на компаративистиката е изведена както от появата на сравнителната и историческата граматика при братята Шлегел и братята Грим (по-специално Якоб Грим и законите на звуковите промени в индо-европейските езици), така и през Дарвинови принципи от „Произхода на видовете“⁶². Разгледана е възможността *αναλογία* да поражда както *естествени/изкуствени класификации*, така и *исторически реконструкции* на измененията и адаптациите. Аналогията е положена не само структурно-парадигмално, но и процесуално. Грифит смята, че самата аналогия изважда най-авансирани аномалии, тя е структурният елемент, който прави изменението видимо. През елинистичния дебат върху аналогия/аномалия той преразглежда нормативната парадигма и антинормативната като исторически конструкт, поставяйки

⁶⁰ Виолета Герджикова се спира точно върху разграничението между *формалната филология* при древните и историческия подход (*klassische Altertumswissenschaft*) при модерните, „Филологията като наука и като хуманитарна култура: визии и модели на основателите на класическата филология у нас“, *Филологията – класическа и нова*, съст. Д. Веселинов, 2016, с. 600–607. Този акцент тя извежда от инаугуралната лекция на проф. Димитър Дечев от 19.10.1921 г., с която се открива специалност класическа филология в Софийски университет.

⁶¹ Devin Griffiths, „The Comparative Method and the History of the Modern Humanities“, *History of Humanities*, том 2, номер 2, 473-505, 2017.

⁶² Пак там, 477-482.

акцент на моментите на промяна: хибридизации, адаптации и модификации⁶³.

Грифитс показва как сравнителният метод често е път към откриването и осветляването на структурите и структуралния метод. Понятията *сравнение-аналогия* според него са маркирани в научния дискурс. Предпочитането на термина *сравнение* предполага плана на диахронното, промяната или *генеалогическата повторителност [pattern]*. Аналогията, от друга страна, насочва към плана на синхронното, тя е обвързвана по-често със *структуралната повторителност [pattern]* – типологията, граматическата парадигма, класификацията, таблицата. Така през XIX в. понятието *сравнение* става доминантно и измества античната *αναλογία*. Тъй като мисли аналогията и аномалията като комплементарни, Грифитс посочва четири подхода в зависимост от предпочитания *tertium comparationis*: генеалогичен подход (споделен произход), наративен (споделена история), контекстуален (обща условия и адаптация), структурален (обща структура). Но са възможни и хибридни варианти между тях като формално-функционален, генетично-контекстуален и въобще смесването между понятийните речници на аналогията (формалистичен) и сравнението (исторически). Според избора на оста на подобие и нейните поднива се определя и оста на различието. Залогът му не е да направи един по-комплексен метод, а да посочи тъкмо опосредяването между отделните подходи при конкретното развитие на хуманитарните дисциплини в перспективата на една тяхна съпоставителна история⁶⁴. Главното следствие е, че историческата филология прави видими *мотивите [patterns] на измененията*: таблици от променливи, парадигма на исторически промени, странстващи мотиви. Или вместо поетика – историческа поетика⁶⁵.

⁶³ Пак там, 501.

⁶⁴ Грифитс добронамерено напомня на модния дискурс на световната литература да не подценява стария компаративистичен метод. С оглед на “далечното четене” Морети прави *графики, карти, дървета* по модела на еволюционната биология и е наясно, че този модел тръгва от Дарвин, но не бива да забравя, че самият Дарвин мисли произхода на видовете по подобие на историческите езици и хуманитарната компаративистика. Историята на точните и хуманитарните дисциплини прави картината по-сложна, отколкото е техният съвременен диспозитив.

⁶⁵ Старото литературоведско понятие *мотив [pattern]* може да се подеме в светлината на теориите за естествено/изкуствено разпознаване по мотиви [pattern recognition]. От съполагането на *морфологията* на Проп до *историческата поетика* на Веселовски би произлязал по-сложен разказ от просто разграничаването на статични от динамични мотиви. От тази гледна точка е любопитно да се проследи работата на Борис Маслов и групата около *Persistent Forms: Explorations in Historical Poetics*, ed. I. Klinger and B. Maslov, 128-162. New York: Fordham UP, 2015.

Трудността при дефинирането на *pattern* идва от възможността да функционира по два начина: и като единичния изменчив елемент (десена, шарката, фигурката, патината), и като цялата система, структура, флексия, сериалност, в която се редуват повторителност и изменения (целият персийски килим или схематичния шаблон за него). Той е и множеството варианти и виртуалният инвариант; образ и образец.

Това ни дава възможност да поставим един въпрос по два начина: възможна ли е парадигма на аномалиите или какво представлява историческата типология⁶⁶?

10. Парадигми по аномалия: несъобразното и хетероклитното

...случайната среща върху дисекционната маса на шевна машина с чадър.

Лотреамон, *Песните на Малдорор*, VI песен, с. 202

Няма по-чудесен наглед за таксономия от аномалии от тази, приведена от измислената китайска енциклопедия „Поднебесна империя на благонамерени знания“ в разказа на Борхес „Аналитичният език на Джон Уилкинс“ и използвана от Фуко в началото на „Думите и нещата. Археология на хуманитарните науки“ (1966). Според тази класификация животните се делят на:

а) принадлежащи на Императора; б) балсамирани; в) дресирани; г) прасенца сукалчета; д) сирени; е) митични; ж) скитащи кучета; з) включени в настоящата класификация; и) буйстващи като обезумели; к) неизброими; л) нарисувани със съвсем тънка четка от камилски косъм; м) и други; н) токущо счутили ваза; о) наподобяващи отдалече мухи.⁶⁷

Тази неподражаема таксономия от сингуларности е приведена, за да бъде оприличена на опита на Джон Уилкинс да създаде аналогичен универсален език, който сам себе си тълкува. Борхес иронично вмята, че всяка таксономия е в крайна сметка временна и произволна схема: между езика и порядъка на нещата неминуемо се вмъква случайност. Фуко посвещава увода към „Думите и нещата“ на безпокойството, което предизвиква тази китайската класификация на Борхес, доколкото тя поставя под въпрос начините, по които пространството и езикът се срещат.

„Думите и нещата“ в едрата рамка на проекта на Фуко представлява история на *подобие*то или археология на *същото*. Книгата се занимава с понятието епистема,

Доколкото *pattern* се генерира по общ шаблон, а етимологически идва от латинското *patronus* (баща, защитник, владетел), може да го мислим в структурна близост с понятието за матрица: това е патерик.

⁶⁶ Един бърз отговор може да дойде през конкретен пример, да възможна е, виж: Васил Видински, *Случайности. Историческа типология*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017. Доколкото *случайното* е тъкмо от регистъра на аномалното, неговото историческо проследяване през различни контексти като *алтернатива*, *причина*, *процес*, *отнесеност* и *обект*, е съставяне точно на подобна парадигма по аномалия. Важният инструмент при организирането на подобна таблица, която да отчита изменението и процесуалността, е репонятизацията или принципът на историческата матрьошка – тя е паметта, която включва и съполага следващата версия на случайното до предходните.

⁶⁷ Хорхе Луис Борхес, „Аналитичният език на Джон Уилкинс“, *Избрани есета*, прев. Анна Златкова, Колибри, 2011, 241

дискурсивните процедури за вътрешен (само)контрол, каквито са *коментарът* и функцията *автор*. „Думите и нещата“ демонстрира как таблицата е в основата на познанието, като обвързва теорията на репрезентацията и теориите на езика до XIX⁶⁸. Повратът е завършен с Ницше, Маркс и Фройд. *Таксономията* дава класификация на знаците в един пространствен порядък, като наука тя разделя в класове тъждествата, различията, еквивалентностите, признаците, поставя думите в решетъчна структура на предикация и субродинация. Фуко проследява нейната приложимост в различни дисциплини през XVII-XVIII – от класификацията на видовете до историческата и обща граматика, от анализа на размяната до сравнителната анатомия и естествената история. Универсалната таксономия (*taxinomia universalis*) на Линея е парадигматичният пример за методологическата ѝ значимост. Таблицата в античното понятие е основна техника за *хомогенизиране на знанието*, за създаване на *общо място* (топос) и по *аналогия* полагане на порядък сред нещата.

Типологията на подобие, която прави Фуко като характерни за ранната модерност, си служи с четири термина: *сходство* (*convenientia*), *съперничество* (*aemulatio*), *аналогии*, *симпатии*⁶⁹. *Сходството* предполага непосредствена близост между нещата, езикът и пространството се съединяват в обща верига на подобие. *Съперничеството* вече предполага дистанция и отдалечаване, имитация и двубой между две подобни форми. *Аналогията* наслажда играта на сходство и съперничество, тя мисли света през отношения, релации, обратимост. *Симпатиите* е самият процес на хомогенеизация – той асимилира, поглъща различието, за да учреди порядъка на същото. Докато сходството, аналогията и съперничеството са мислени като нехомогенни *фигури на подобие*.

Към таблицата, изтъкана от приликите и тъждествата, Фуко поставя въпроса за нейните условия за валидност, както и за нейните прагове на прекъсване и изменение. Изследването на подобни измествания, което трябва да направи видими невидимите процедури за произвеждане на знание, Фуко нарича епистема. Тя е видяна като втора

⁶⁸ Мишел Фуко, *Думите и нещата. Археология на хуманитарните науки*, встъпителна студия Любен Сивилков, превод Веселин Цветков, София: Наука и изкуство, 1992, 126-127.

⁶⁹ Фуко 1992, 55-66. Фуко извлича типове подобия през автори като Парацелз, за да покаже фигурите на познанието в края на XVI и началото на XVII. Стилиан Йотов в разговор по темата предложи *тази история на подобие* да бъде разгърната и през история на философията на Новото време, като се проследи при автори като Бърк (*likeness*), Лок (*resemblance*), Хюм (асоциация по сходство, близост на време или място, или по причина), Лайбниц. Така може да се направи разлика между понятията *прилика*, *подобие*, *аналогия*, *асоциация* и *тъждество*. Историята на подобие се разграничава от философията на тъждеството, доколкото *подобното* не е *същото*, а е по-свободно. Аналогията има нужда от субект, който асоциативно открива близост и прилики между обектите.

решетка, наложена върху прозрачността на първата, която решетка е невидим общ фундамент за подреждане на техниките и кодовете на знанието. Така епистемата е видяна като втора дублираща парадигма, която разкрива тъкмо условията и границите на реда, както и мястото на познаващия субект. Епистемологията не е нито емпиричният порядък, нито само абстрактното положение, а е критическо дистанциране между тях. Като втора решетка тя размества вкоренения и неизменчив статут на първичната решетка, за да демонстрира, че зад порядъка има други порядъци и други възможни подредби. Нейното равнище дублира и така осветлява порядъка през серията прекъсвания, изменения и преконфигурации. Фуко сравнява археологията с парадоксалната фигура на *таблица от променливи*, която е организирана около нарастващи различия, а не около логически подреденото пространство⁷⁰. Пример за археологическата парадигма, която разкрива механизмите на непосредствената и невидимата власт, е огледалото. Оттам и дългият анализ на „Менините“ от Веласкес в началото на „Думите и нещата“ като илюстрация на промяната във функцията на огледалото, в която може да бъде разпознато раждането на модерната епистема. Демаскирането на „невидимостта на този, който гледа“ и репрезентирането на фигурите на властта – човека, автора и суверена - става чрез огледалото: тази скрита точка, която прави видим спектакъла на репрезентацията.

11. Парадигматичният пример: огледалото и хетеротопията

В книжарницата, където работя, идва да ми говори за испански кораби, арестанти с имена на зверове, полярни експедиции, изгубени в огледалата. (И само човек с моята професия разпознава онзи мирис на влажен хляб и спарено, който оставят след себе си книгите.)

Яна Букова, „В книжарницата“

Огледалото в „За другите пространства“ е парадигматичен пример за хетеротопия. То едновременно *репрезентира, оспорва и преобръща* местата. Но още тук, в увода на „Думите и нещата“, Фуко въвежда разграничението между *утопиите* и *хетеротопиите* при анализа на китайската таблица от Борхес. В този ключ може да се прочетем и вече обособената разликата между парадигмата по аналогия и парадигмата по аномалия. Утопиите утешават, защото свързват думите и нещата през порядъка на общото място и граматиката, чрез синтаксиса. Те предполагат хомогенно пространство

⁷⁰ Пак там, 32.

и общ мѳтоc, чрез който се съставят разкази и се пишат трактати. Хетеротопиите, напротив, тревожат, доколкото разрушават топосите, оспорват възможността за всяка граматика, разглобяват митовете, въобще вкарват нестабилност и срив в системата на подобията, те развързват общото пространство между думите и нещата. Таксономията на Борхес е всъщност *дисторсия на класификацията*⁷¹, аномия, превръщащо всеки опит за подреждане в безкрайна серия от преподреждания. За Фуко китайската класификация извършва по-опасен подривен ход отколкото прочутото изказване на Лотреамон за *случайната среща на шевна машина с чадър на операционната маса*, (образ, превърнал се в манифестен за дадаисти и сюрреалисти като Ман Рей, Макс Ернст и Андре Бретон). Необичайните съпоставки не подменят принципа на аналогията, доколкото запазват структурата на общото място, което прави възможно самото съполагане – шевната машина и чадърът се удържат заедно върху операционната маса. Докато таксономията от „Поднебесна империя на благонамерени знания“ премахва точно общото пространство, за да демонстрира трудно мислимото разполагане по многопластовото и непредопределеното по различни места и порядъци:

*Този текст на Борхес ме накара да се смея дълго, но не без известно и трудно преодолимо неудобство. Може би защото след неговото прочитане се зараждаше подозрението, че съществува и по-лош безпорядък от този на несъобразното и на поставянето едно до друго на неща, които не си съответстват. Това е безпорядък, през който проблясват **фрагментите на голям брой възможни подредби в лишената от закон и геометричност размерност, фрагменти на една хетероклитност.***⁷²

„Думите и нещата“, история на същото, започва с възможно най-радикалния негативен пример. Тя определя два типа безпорядък – този на *несъобразното* и този на *хетероклитното*⁷³. Това прагово начало идва да подчертае, че аналитиката на подобие, с която книгата се занимава, се извършва като се поддържа ефекта на обезпокоителното подриване на хомогенните редове. Безпорядъкът на несъобразното като при чадъра и шевната машина си служи с неочаквано приближаване или поставяне на едно място на елементи от различен порядък – монтажът, свободните асоциации,

⁷¹ Пак там, 28-29.

⁷² Пак там, 28, получер мой.

⁷³ Ако си служим с разграничението безредие/хаос, то несъобразното би стояло на страната на *безредиято* (като антитеза на някакъв порядък), а хетероклитното на страната на *хаоса* (предполагащо хетерогенеза – и ред, и безредие). В термините в езика на теория на хаоса несъобразното отговаря на *детерминистичното безредие* и ефекта на пеперудата при Лоренц, докато хетероклитното на контекстуалния недетерминистичен хаос, виж Васил Видински и др, „Ех Chaos“, *Литературен вестник*, бр. 17/ 29.04-5.05.2015, 1.

апофеничното мислене⁷⁴, дадаистичната поема, сюрреалистичната картина използват ефекта от подобни несъвместимости и *произволно свързване*. Хетероклитното (*ἑτερόκλιτος*), Фуко насърчава да го четем буквално и етимологически, е неправилната деклинация на думите, техният разноредов произход от езици от различни семейства. Това е разноречивото. Характеристиките, които могат да се извлекат за него е, че е а/ лишено от общ закон и граматика; б/ фрагментарно е; в/ функционира в съвъзможни паралелни серии. За разлика от несъобразното, хетероклитното премахва точно топологичното пространство, топосът на срещата (*table*) – операционната маса, таблицата. Самото археологично пространство може да бъде мислено като хетероклитно. То се наслагва върху обичайния порядък, за да го разподоби, разколебае, преобърне, да го направи хетерогенно. Неговите практики са изместването, серията от мутации, дисперсията. Техниките му са „случайността, дисконтинуитетът, материалността“⁷⁵. Дискурсивните практики въвличат както принципа на аналогията, така и аномалията, доколкото са система на разпръскване. Хетероклитното си служи с радикалната аномалия, тъкмо онази, която Фуко свързва с поетика на афазията.

Добър пример какво представлява парадигмата по аномалия дава „За другите пространства“. Този текст е най-напред представен като лекция, година след публикуването на „Думите и нещата“ на френски. Хетеротопиите са въведени през шест принципа, всеки от които е илюстриран със серия от примери. Най-общото положение е, че те са места на изключване или изключеност. През обособената парадигма на аномалията хетеротопиите са мислени като контра-места на хетероклитното – те са разрыв и прекъсване на обичайната мрежа от отношения и публични пространства.

Хетеротопиите обаче нямат универсална форма, а само различни контекстуални форми: кризисни хетеротопии; хетеротопии на отклонението и девиацията; хетеротопии, акумулиращи време и т.н. Парадигмата на хетеротопията включва цяла конкретна серия от контра-места: огледалото, пансиона, военната служба, медения месец, влака, психиатричните клиники, затворите, старческите домове, гробището, градината, килима, театъра, киното, панаирите, ваканционните селища, бунгалата на Джерба, скандинавските сауни, американските мотелски стаи,

⁷⁴ Апофения според определението на Клаус Конрад е немотивираното откриване на връзки, повече за динамиката апофения-синхроничност при Юнг виж: Видински 2017, 156-161.

⁷⁵ Мишел Фуко, „Порядъкът на дискурса“, *Генеалогия на модерността*, прев. Вл. Градев, София: УИ „Св. Климент охридски“, 1992, 26.

йезуитските колонии, бардаците, корабите, музеите и библиотеките. В края на текста си Фуко посочва кораба като парадигматична хетеротопия, но всъщност всеки един от случаите може да се изведе от аномалната серия и да се избере като показателен и изключителен, доколкото *репрезентира, оспорва и преобръща* определен контекст, порядък или принцип. Фантастичната китайска таксономия на животните у Борхес⁷⁶ и парадигмата на хетеротопиите у Фуко дават нагледен пример, че е възможна парадигма по аномалия в едно особено засрещане на *решетката и серията*. Този текст мисли библиотеката като парадигматична хетеротопия, в която граматическата парадигма е репрезентирана, оспорена и преобръната от аномалната парадигма на измененията.

12. Фантастичната библиотека

— *За съжаление е невъзможно — отвърна Майстора, — защото го изгорих в печката.*
— *Извинете, но не ви вярвам — възрази Воланд, — това е изключено. Ръкописите не горят...*
М. Булгаков, „Майсторът и Маргарита“

Горяла ли е или не Александрийската библиотека, изнесени ли са или не са книгите от Пергам, учените не могат да отговорят еднозначно, но, че опитът за универсален архив е проразен от радикално унищожение, е факт. Ръкописи от библиотеките в Александрия и Пергам не достигат до нас освен като фрагменти и коментари, разпръснати в по-късни преписи, в други книги, в библиотеки от други времена. Генеалогията на библиотеката в Александрия и Пергам се налага да прекосява лакуните и липсите, буквално да подрежда фрагменти от хетероклитни традиции и източници, да работи колкото с филологическо търпение над разпръснати цитати от книги, толкова и със силите на въображението. Всъщност Фуко смята, че фантастичната библиотека е повече плод на добросъвестно познание, отколкото на фантазмагоричност. Той обсъжда че виденията в „Изкушенията на Св. Антоний“ на Флобер са извлечени не от фантазията, а от конкретни препратки към трактати върху ониристика, тератология и история на гностицизма, от вещото познание на архивите. Фуко разпознава появата на *модерното фантастично* в подобен жест на Флобер, при който не фантазията, а ерудираното библиотечно ровене в книгите ражда чудовища:

⁷⁶ В тази линия може да добавим серията от кръстоски при Кафка, „Книга на въображаемите същества“ при Борхес, списъкът с митологични и фантастични чудовища.

Химерата може да се роди и в черно-бялото пространство на напечатаните знаци, от затворения и пращен том, при чието разгръщане изхвърчат забравени слова; тя грижливо се разгъва в смълчаната библиотека, с клоните си от книги, подредени заглавия и лавици, които я затварят отвсякъде, като дават същевременно достъп до невъзможни светове... Фантастичното не е повече в сърцето; то не е дирено в несъобразностите на природата; то черпи от точността на знанието; богатството му е в очакване на документа. (...) Имагинерното не противоречи на реалното, за да го отрече или допълни; то се разполага между книгите, от книга в книга, в промеждутъка на повторенията и коментарите. То е библиотечно явление⁷⁷.

Модерното фантастично е свързано с дребни улики, купища незначителни сведения, препратки и коментари. И ако според този текст на Фуко книгата ражда чудовищата, а чудовището е парадигматичният пример за аномалия, то може да заключим, че при генеалогия на библиотеката справедливо сме открили тази втора решетка – не само парадигмата на подобие и аналогията, но и парадигмата на хетероклитното и аномалията.

М. Николчина, отново с препратка към Борхес, нарича този опит с хетероклитното *метод на Вавилонската библиотека* (в настоящия текст това е аномалният метод на Пергамската библиотека). Методът включва *принципа на разноречието*, поетическата способност да се правят *неочевидни съседства* като основа на теоретичната работа, свободното реене между книгите, отсъствието на дидактичния учител и институцията. „Все пак време е да се разбере, че цитирането не е научен, а поетичен принцип; то не доказва нищо, целта му е да сплავя разнородни светове. То е метафоричният скок на теоретика“⁷⁸. Така фрагментите от Сафо и Лотреамон, Юрсенар и Дърел, Николчина и Букова, Булгаков и Борхес в този текст са напълно случайни епиграфи, но именно като случайни елементи те наравно участват в преоткриватането на фантастичните библиотеки в Александрия и Пергам – епифанията и преизобретяването не се противопоставят, те са част от филологическото усърдие.

Фантастичната библиотека не е представена в този генеалогичен разказ, тя предстои като задача. Подхождането към нея предполага внимателно да се огледат наличните списъци с фикционални библиотеки в литературата, киното и компютърните игри. Към вече изследваната работа в българското литературознание за четящия и цитиращия човек в литературата, темата за библиотеката във фикционални творби

⁷⁷ Фуко, „Фантастичната библиотека“, *Генеалогия на модерността*, прев. Вл. Градев, София: УИ „Св. Климент охридски“, 1992, 33.

⁷⁸ Миглена Николчина, *Човекът-утопия*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, 8.

добавя нова глава⁷⁹. В кои литературни произведения има публично достъпна, собствена или семейна библиотека, кои книги са забранени и кои са прекомерно четени, кой организира и как библиотеките – по аналогия и строг ред или по аномалия и на случаен принцип. Естествено, че при подобна археология на парадигмата на библиотеката в литературата, може да се тръгне от най-скучните примери като „Дон Кихот“ и библиотеката на знаменития идалго или „Вавилонската библиотека“ и книгата вадемекум на Борхес. Но може да се продължи през фигурите на неуморните преписвачи на XIX в. като от Бартълби до Бувар и Пекюше през преписвачите на Чехов. Или да се надникне в библиотеката на Мартен в „Кандид“, където се намира един великолепно подвързан Омир и други книги, които човек не трябва да чете, а да притежава като паметник от древността. Няма да са пропуснати и по-познати топоси на какво четат литературните герои като Паоло и Франческа, Елизабет и Дарси, чудовището (както Виктор и Робърт Уолтън) от „Франкенщайн“, Вилхелм Майстер и Хамлет, Вертер и Жулиен Сорел, Ема Бовари и Ирина. Коя е книгата-убиец в „Името на розата“, където опитни монаси с тънки пера и рогове за мастило изучават стари ръкописи. Къде в литературните творби се правят списъците с препоръчителна и списъците със забранена литература. Кои книги са запазени в Касталия, кои библиотеки горят в „451° по Фаренхайт“. Фантастичната библиотека съвсем не изключва теоретични книги, а напротив: разсъждението за достъпа до библиотеките в „Собствена стая“ на Улф, „Мисията на библиотекаря“ на Ортега-и-Гасет, „Вавилонската библиотека“ на Дериде са само някои от хетероклитни парчета в нея. И не бива да се забравя, че работата върху фикционалните библиотеки е работа върху историческия контекст. Парадигмата на библиотеката е възможна първа глава в една книга върху саморефлексията в литературата⁸⁰.

⁷⁹ Никола Георгиев, *Цитирацията човек в художествената литература*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992; Протохристова 2008: Клео Протохристова, „Насоки развития в интерпретацията на темата за четенето и книгата“, *Западноевропейска литература*, Пловдив: Летера, 2008, 195-209.

⁸⁰ Най-напред този текст беше замислен като част от книгата „Хаос и безредие 3“, теоретичните постановки са обсъждани с Васил Видински и Мария Калинова. При публичното му представяне през зимата на 2018 съм задължена на коментарите и предложенията на Стилиян Йотов, Тодор Христов, Миглена Николчина, Моника Вакарелова, Николай Гочев, Невена Панова, Димка Гочева. Накрая бавният редакторски прочит на Тодор Христов, съпътстван с множество бележки, които с внимание четат и допълват постановки от текста, направиха възможни окончателно му оформяне.

Библиография

Богданов 1979: Богдан Богданов, *Литературата на елинизма*, София: Наука и изкуство, 1979.

Богданов 1985: Богдан Богданов, „За възвишеното” като поетика”, Лонгин, *За възвишеното*, Наука и изкуство, 1985, 5-27.

Борхес 1989: Хорхе Луис Борхес, *Вавилонската библиотека*, прев. Анна Златкова, София: Народна култура, 1989.

Борхес 2011: Хорхе Луис Борхес, „Аналитичният език на Джон Уилкинс”, *Избрани есета*, прев. Анна Златкова, Колибри, 2011, 238-242.

Видински и др. 2015: Васил Видински и др., „Ex Chaos”, *Литературен вестник*, бр. 17/ 29.04-5.05.2015, 1.

Видински 2017: Васил Видински, *Случайности. Историческа типология*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017.

Герджикова 2016: Виолета Герджикова, „Филологията като наука и като хуманитарна култура: визии и модели на основателите на класическата филология у нас“, *Филологията – класическа и нова. Юбилейна научна конференция на ФКНФ*, съст. Д. Веселинов, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2016, 600–607.

Георгиев 1992: Никола Георгиев, *Цитирацията човек в художествената литература*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.

Глухов 1984: Алексей Глухов, *Съдбата на древните библиотеки. История, археология, краезнание*, София: Наука и изкуство, 1984.

Гочев 2017: Николай Гочев, *Александрия II*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017.

Дечев 1922: Димитър Дечев, „Развой на класическата филология“, *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, 18, 1922, 1–20.

Дърел 2010: Лорънс Дърел, „Жюстин“, *Александрийски квартет*, прев. Иглика Василева, София: Кръгзор, 2010.

Калинова, Мария, ВБВ, Камелия Спасова, Огнян Касабов, Юнуз М. Юнуз & Димитър Божков. „ХАОΣ (редакторски манифест)“, *Литературен вестник*, бр. 27/2015, 1, 9-16, url =<http://314etc.com/chaos/>

Квинтилиан 1982: Квинтилиан, *Обучението на оратора*, прев. Макарий Порталски, София: Наука и изкуство, 1982.

Лаерций 1985: Диоген Лаерций, *Животът на философите*, прев. Тодор Томов, София: Народна култура, 1985.

Лотреамон, *Песните на Малдорор*, прев. Стефан Гечев, София Прозорец, 1993.

Лунгарова 2017: Пепа Лунгарова, „Античност и филология“, *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, vol. 36/1/2017, 209-219.

Николчина 2007: Миглена Николчина, „Подстъпи към безсмъртието в един фрагмент на Сафо“, *Места на любовта в текстовете на десет източноевропейки*, съст. М. Николчина/ Н. Радулова, София: Алтера, 2007.

Палатинска антология, прев. и съст. Стефан Гечев, София: Рива, 2019.

Плутарх, *Избрани животописи*, прев. Б. Богданов, София: Народна култура 1969.

Протохристова 2008: Клео Протохристова, „Насоки развития в интерпретацията на темата за четенето и книгата“, *Западноевропейска литература*, Пловдив: Летера, 2008, 195-209.

Сафо, *100+1 фрагмента*, прев. Яна Букова, София: Стигмати, 2009.

Спасова 2012: Камелия Спасова, „Какво е парадигма или коя парадигма“, *Събитие и пример у Платон и Аристотел*, София: Фондация „Литературен вестник“, 2012, 168-180.

Станкова 2014: Ирена Станкова, „Клавдий Гален: лекарят-енциклопедист и неговото дело“, Клавдий Гален, *Изкуството за запазване на здравето*, прев. от латински Ирена Станкова, София: Изток-Запад, 2014.

Фуко 1992: Мишел Фуко, *Думите и нещата. Археология на хуманитарните науки*, встъпителна студия Любен Сивилов, превод Веселин Цветков, София: Наука и изкуство, 1992.

Фуко 1994: Мишел Фуко, „Културата на себе си“, *Грижата за себе си*, прев. Антоанета Колева, Плевен: ЕА, 1994, 51-87.

Фуко 2003: Мишел Фуко, „За другите пространства“, прев. Боян Станчев, *Литературен вестник*, бр. 13/2003, 12-13.

Фуко 1992: Мишел Фуко, „Порядъкът на дискурса“, *Генеалогия на модерността*, прев. Вл. Градев, София: УИ „Св. Климент охридски“, 1992, 7-30.

Фуко 2016: Мишел Фуко, „Що е автор“, *Генеалогия на модерността*, прев. Вл. Градев, София: Изток-Запад, 2016, 7-44.

Юрсенар 1983: Маргьорит Юрсенар, „Бележки по историята на написването на „Мемоарите на Адриан“, *Мемоарите на Адриан*, прев. Нели Захаријева, предговор Б. Богданов, София: Народна култура, 1983.

Blum 1991: Rudolf Blum, *Kallimachos: the Alexandrian Library and the Origins of Bibliography*, trans. from the German Hans H. Wellisch, Univ of Wisconsin Press, 1991.

Bod 2013: Rens Bod, *A New History of the Humanities: The Search for Principles and Patterns from Antiquity to the Present*, Oxford University Press, 2013.

Claudii Galeni, “Hippocratis Epidemiarum. Librum III”, *Opera Omnia*, Leipzig: 1828, url = <https://www.graeco-arabic-studies.org/single-text/text/kuehn-265/page/606.html>

Colson 1919: Francis H. Colson, “The Analogist and Anomalist Controversy”, *The Classical Quarterly*, том 13, номер 1, 1919, 24–36.

Evans 2012: Richard Evans, *A History of Pergamum. Beyond Hellenistic Kingship*, London: Bloomsbury Academic, 2012.

Griffiths 2017: Devin Griffiths, “The Comparative Method and the History of the Modern Humanities”, *History of Humanities*, том 2, номер 2, 473-505, 2017, doi: 10.1086/693325.

Gutzwiller 2010: Kathryn J. Gutzwiller, “Literary Criticism”, *A Companion to Hellenistic Literature*, eds. J.J. Clauss and M. Cuypers, Wiley-Blackwell, 2010.

Heller-Roazen, Daniel, “Tradition's Destruction: on the Library of Alexandria”, *October*, vol 100, spring 2002, 133-153.

Persistent Forms: Explorations in Historical Poetics, ed. I. Kliger and B. Maslov, 128-162. New York: Fordham UP, 2015.

Pfeiffer 1968: Rudolf Pfeiffer, *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Oxford: Clarendon Press, 1968.

Strabo, *Geographica*, ed. A. Meineke, Leipzig: Teubner, 1877, url = <http://data.perseus.org/texts/urn:cts:greekLit:tlg0099.tlg001>

Varro, *De ling. Lat.*: Marcus Terentius Varro, *On the Latin Language*, vol. 2., Books VIII-X, translation by Roland G. Kent, Harvard University Press, 1951. doi: 10.4159/DLCL.varro-latin_language.1938

Witty 1958: Francis J. Witty, “The Pinakes of Callimachus”, *The Library Quarterly*, Vol. 28, No. 2, Apr., 1958, 132-136.

World Philology, ed. Sheldon Pollock, Benjamin A. Elman, and Ku-ming Kevin Chang, Cambridge: Harvard University Press, 2015.